

ISMERTETÉSEK

Hajdú Péter: Finnugor népek és nyelvek

Bp. 1962, Gondolat. 425, [2] l. 15 t., 4 térk.

ZSIRAI MIKLÓSNak „Finnugor rokonságunk” c. bevezető, egyszersmind összefoglaló és ismeretterjesztő műve éppen negyedszázaddal ezelőtt jelent meg, és ez akkor, de később is, igen fontos szerepet töltött be, sőt ma is sok tanulsággal forgatjuk. De a megjelenése óta eltelt 25 év alatt mind nehezebben hozzáférhető ez a könyv, és az egyéb vonatkozású, újabban megjelent nyelvészeti munkák mellett már nagy szüksége mutatkozott olyan nyelv- és néptörténeti mű kiadásának is, mely modern szempontú szintézise a finnugor népek és nyelvek kialakulásának és fejlődésének.

HAJDÚ PÉTER „Finnugor népek és nyelvek” című, közelmúltban megjelent művében ilyen könyvet üdvözölhetünk.

A Gondolat kiadásában jelent meg, tehát ismeretterjesztő célzatú. De szemléletében és felépítésében eredeti, tudományos szempontú szintézis is, mely a szó szoros értelmében vett tudományos művektől abban különbözik, hogy nem adathalmazzal bizonyít, hanem kisebb számú, de jól megválogatott tényekkel és megállapításokkal, a részletek aprólékos kifejtését — nagyon helyesen — elkerüli, a szövegek közti jegyzeteket, forrásutalást — megint nagyon helyesen — mellőzi, viszont a megoldandó kérdéseket kiemeli, tárgyilagosan bizonyít, vitatkozik, cáfol, és amit mond, azt mindig igazolja is, közben minden felmerülő új fogalmat szinte észrevétlenül meg is magyaráz.

A mű fő fejezetei: I. *A finnugorság őstörténete*, II. *Finnugor nyelvek*, III. *Finnugor népek*.

Mielőtt a szerző tulajdonképpeni tárgyának fejtegetésébe belekezd, eligazítja olvasóit a világ legfontosabb nyelvcsaládai között, megmutatja helyét a finnugor nyelvcsaládnak is, majd a nyelvhasználat lényegét, aztán a finnugor nyelvrokonság fogalmát világítja meg. Külön ki szeretném említeni HAJDÚ PÉTER eredeti fejtegetését az őstörténet tárgyról és módszereiről, különösen azt a megállapítását, miért komplex tudomány az őstörténet, és miért illeti meg az őstörténeti kutatásban a nyelvtudományt vezető szerep. „Bár az őstörténet lényegét tekintve történeti stúdium — mondja HAJDÚ PÉTER —, mégsem lehet a történet-tudománnyal azonosítani. Nemcsak azért nem, mert vizsgálódási területe más, hanem azért sem, mert az őstörténetkutatásban a történetírástól lényegesen eltérő módszereket kell alkalmazni. A történelem kutatóinak írott források állanak rendelkezésükre, az őstörténet azonban a legtrikább esetekben rendelkezik írott emlékekkel. Az őstörténet kutatója tehát más tudományágak eredményeinek a felhasználásával érheti el csak célját. E tudományágak közül a nyelvtudománynak, a néprajznak, a régészetnek és az antropológiának van a legfontosabb szerepe az őstörténetírásban” (26). — Azután arra mutat rá, hogy „A nyelv igen alkalmas arra, hogy történeti eseményeket olvassunk ki belőle, mert olyan rétegek ülepednek le benne, amelyek a társadalom régi történetének emlékeit őrzik” (27). És mivel a nyelv évezredek óta nemcsak a gondolatközlés eszköze, hanem hű tükrözője is a letűnt világnak, és így olyan múzeumhoz is hasonlítható, melyben évezredek óta halmozódnak a letűnt korok történetének hiteles dokumentumai, természetes, hogy e múzeum szakavatott interpretálója csakugyan a nyelvész. Ezért illeti meg a nyelvtudományt vezető szerep az őstörténeti kutatásban, jóllehet a néprajzra, az embertanra, a régészetre és még más tudományágakra is tekintélyes szerep vár ebben a munkában. — Ha azonban az őstörténetnek sok tudományágban eligazodni tudó nyelvésznek kell is lennie, az általa elért eredménynek a nép egész történetébe való beillesztése már a történészre kell bízni. Ezért zárja le HAJDÚ fejtegetésének ezt a szép bevezető szakaszát a következő megállapítással: „Egy nép őstörténetének végső megrajzolása, s a népek történetébe való szerves beillesztése azonban már nem nyelvészeti, hanem inkább történész feladat, mert az őstörténet lényegét tekintve mégis csak történeti stúdium” (31).

Lényeges, hogy HAJDÚ a finnugor őstörténetet az uráli korszakkal kezdi el, tehát azzal az idővel, mikor a mai finnugor és szamojéd népek elődei még viszonylag egységes nyelvet beszéltek a Káma—Urál hegység vidékén, jó 7—8000 évvel ezelőtt. HAJDÚ PÉTER valóban hivatott is arra, hogy az uráli kor őstörténetét is megrajzolja, hiszen a szamojéd népek és nyelvek nemzetközi tekintélyű kutatója, aki ebben a távoli őstörténeti időben is biztos kalauz. Az uráli korról kezdett finnugor őstörténetnek természetesen az is következménye, hogy a finnugor népek történetében a szamojédok is szerepelnek.

A mű első két nagy fejezete: *A finnugorság őstörténete és a Finnugor nyelvek szorosan szorosan összetartozik.*

A szerző az egykori uráli-finnugor nép őstörténetének a nyelvtudomány és egyéb tudományágak által megállapítható főbb vonásait tárja fel, majd az alapnyelvet beszélő, minden bizonnyal már kevert rasszból álló ősnépnek bonyolult keveredési folyamata által alakult, szétvárandórt és kialakult, mai finnugor népekre való tagolódásáról tájékoztat. Ezzel párhuzamosan kifejldik előttünk egyrészt az uráli-finnugor nyelvjárásokra tagolódó alapnyelv, a belőle alakuló, szintén nyelvjárásokra oszló ugor alapnyelv, mely a magyar—obiugor—vogul—osztják nyelvekre bomlik szét, másrészt ugyancsak a finnugor alapnyelvből kibontakozik a finn-permi és ezeknek leszármazott nyelvei; végül a mai, önálló életüket élő egyes uráli nyelvek jellemzése következik, mégpedig úgy, hogy e nyelvek rokonságának és különbözőségének jellemző vonásai, a hangtan, az alaktan és a mondattan területén a nem szakember előtt is világossá válik.

A könyv harmadik, legnagyobb fejezete a *Finnugor népek* történetét ismerteti külön-életüktől kezdve napjainkig a legalkalmasabb régi, újabb és legfrissebb források alapján.

Láthatjuk tehát, HAJDÚ PÉTER „Finnugor népek és nyelvek” c. műve egységes történeti szemléletű, a szerző az uráli ősidőktől egészen korunkig állandó mozgásban, fejlődésben pergeti elének a viszonylag egységes népből és nyelvből kialakult mai finnugor népeket és nyelveket.

A főképpen közös szókincs alapján, de egyéb tudományok segítségével is megrajzolt uráli, finnugor, ugor, és finn-permi társadalom képe nem teljes ugyan — ehhez ugyanis nem állhatott a szerző rendelkezésére a teljes bizonyító anyag, mert a nyelv, a néprajz, az ember-tan és a régészet évezredek óta fennálló, sokszor rejtett szabadtéri múzeuma az idők folyamán sok viszonytárgyán ment keresztül —, de ez a kép így is igaz, mert jól érzékelteti a mindenkor gazdasági alapot és az abban beállott változásokat a vele kapcsolatos társadalmi fejlődéssel és a más népekkel való érintkezéssel, kapcsolattal együtt. Az uráli-finnugor korszak szócsoportja az őshazabeli halászó és vadászó meg gyűjtögető társadalmat mutatja, mely nemzeti szervezeten élt; az ugor ág új szavakkal gazdagított szókincse már az ugor lovaskultúrát tükrözi, amely valószínűleg azt is jelentette, hogy megindulhatott egyes nemzetségeknek törzsekké szerveződése is, és kezdetét vehette a vagyoni rétegződés. A finn-permi ág szókészletének új elemei viszont a kapás-földművelés és az állattenyésztés térhódítására mutatnak, mely szintén társadalmi tagolódásra vezetett. — Emellett a finnugor kor indoeurópai és iráni jövevényszavai a finnugoroknak az indoeurópaiakkal, majd az ősránival való kapcsolatára mutatnak, az ugor alapnyelvet viszont valamely iráni nyelvű hatás érte (*hét, tegez*), az északi ugorokat pedig valami nyugat-szibériai hatás, és így tovább. — S miközben a szerző a szókészlet történetében megmutatkozó társadalomtörténeti mozzanatokat rögzíti, ugyanakkor jellemzi a kialakult egyes népcsoportoknak a többitől különböző nyelvi újításait is.

Igy például az ugor ág kialakulásának és jellemzésének fejtegetésekor nemcsak arról értesülünk, hogy ez az ugor csoport a szókincs bizonyossága szerint valamely iráni néppel került kapcsolatba, az ugarság északi része pedig ezen kívül még egy nyugat-szibériai vadász-néppel is, és hogy az ugor társadalom a szókészlet vallomása szerint az előbbi korszakokból örökölt halász-vadász életmódnál fejlettebb lovaskultúrát is megismerte, hanem ugyanakkor sor kerül annak megállapítására is, hogy „az elszakadt ugarság nyelvében olyan változások történtek, melyek a többi finnugor nyelvben nem mutathatók ki”, és hogy e változások hangtörténeti, nyelvtani rendszerbeli és szókincsbeli gazdagodást mutatnak, de ezeknek az ugor alapnyelvi újításoknak a száma mégsem nagy. Ebből viszont az következik, hogy az ugor csoport tagjainak másfélezer éves együttléte lazább és nem folyamatos lehetett (86—7), de ugyanakkor állhatott még fenn lazább kapcsolat az ugorok és egyes rokon nyelvi csoportok — különösen az ugorok és a permiek — között is, aminek a jelentőségét azonban nem szabad elúlozni. Hogy az ugorok a törökséggel kapcsolatban voltak-e (*hattý, hód, szó*), az még vitatott kérdés (80), ennek eldöntése a jövő feladata lesz.

Amikor a szerző — főképpen az ugor nyelvek szókincsének vallomása alapján — a Káma vidéki lótaró ugorokat bemutatja, gondot visel arra is, hogy a szókincsnek ide-

vonatkozó néhány épen ránk maradt mozaikját teljes képpé egészítse ki, az obi ugorok folklorejának, az összehasonlító néprajznak (a lovasnépek jellegzetes övre erősített tegeze és a ma már nem lovas obi-ugorok egy részének szintén övre erősített tegeze), a régészetnek és az írott forrásoknak segítségével: „Főleg azt kell kiemelnünk, hogy az erdős, ligetes vidéken tanyázó ugorok lótaratása és pusztai nomád népek lótenyésztése különbözik egymástól. A pusztai lovasnomádok hatalmas ménesei a sztyeppevidéken dúsfüvű legelőkre találtak. Az erdő vagy a ligetes sztyeppe nem nyújt korlátlan lehetőséget a ló tenyésztésére. A pusztai nomádok gazdasági életének alapja az állattartás, az erdei életmódban azonban még mindig vezető szerepe van a vadászatnak és a halászatnak. Az ugarságot tehát legáltalában lovas vadász, pontosabban lovas prémvadász népek nevezhetnénk. Lótenyésztés és vadászéletmód, a ló használata és ugyanakkor erdei életmód folytatása nem ellentmondó fogalmak, annak ellenére, hogy a lótaratás általában pusztai nomád népeknél jelentkezik” (83). Ennek igazolására azután a szerző több fontos, írásban is rendelkezésre álló ókori analógiára is hivatkozik (pl. a jürka lovas vadászokra és a Bajkál menti erdőlakó mongolokra).

Hogy mennyire körültekintő és sokoldalú ez a mű, annak igazolására meg kell említeni azt is, hogy szerzője nemcsak azt jellemzi, milyen volt az ugor lovas kultúra, de arra a kérdésre is megfelel — a lehetőség határain belül —, honnan eredhet az ugor elődök lovas kultúrája. A felelet erre a kérdésre is tárgyilagos: „Idegen népelemek hatását tagadni a lótenyésztés ugor kori kialakulásában valóban nem lenne bölcs dolog. Más kérdés az, hogy a lótenyésztés ugoros formája teljes egészében idegen eredetű-e. E tekintetben helyesnek látszik arra az álláspontra helyezkedni, hogy az ugoros típusú lótaratás önálló vívmány. Idegen népek hatásával elsősorban úgy kell számolnunk, hogy a ló ismeretét, esetleg nevét egy közelebből meg nem határozható néptől vették át, tehát nem nekik kellett a lovat házasítaniuk. A tenyésztés formái azonban a termelőerők fejlődése során önállóan alakulhattak az ugorok között” (85). Az ugor lovaskultúra ábrázolása azonban ezzel még nem teljes. Rámutat a szerző arra is, hogy az obi-ugor népeknél a lótenyésztés szinte teljesen visszafejlődött, emlékeit jóformán csak a népköltészet őrzi, az ugarságból kiváló előmagyarok viszont vándorlásaik során délre kerülve, lovas életmódot folytató népek közé sodródva tovább fejlesztették lovas kultúrájukat és a honfoglaláskor már mint ízig-vérig lovasnomád nép vonja magára Európa figyelmét.

Ezután még arra a kérdésre válaszol a szerző, milyen volt az ugor nép arculata.

A tudomány mai állásának lehetőségei szerint az ugor nép embertani jellemzéséről csak annyit mondhat a szerző, hogy a több rasszelemből összetevődött uráli nép keleti ága az ugorok és szamojédok elődei „erős és többször ismétlődő mongoloid hatás alatt álltak” (78), és hogy a magyarságnak az ugarságból való végleges leválása után a Káma vidékén hátramaradt europid típusú ugor-csoportok kelet felől behatoló mongoloid típusú néppel keveredtek. E keveredés következtében kialakult a mai vogulok és osztjakok jelenlegi embertani jellege és északi, szubarktikus kultúrája, a társadalom szerkezetében pedig létrejött a *por* és a *mös* elnevezésű két nagy frátia: ezek közül a *mös* frátia a vogulok ugor komponensére mutat, közülük kerülnek ki a vogul népköltészetben „a magasabb népi műveltséget megtestesítő hősök”, a *por* frátia pedig az eredeti ugor nemzetséggel összeolvadt „nyugat-szibériai vadász-társadalomra utal”, s a népköltészetben a *por* a rosszindulatú mítikus lények jelzője. „A *mös* frátia ősnéke *Numi-Törem*-et, a legfelsőbb istent tekintik, a *por* frátriát pedig a *męnkw* nevű ördögtől származtatják. A *por* frátia a medvekultusz, a *mös* frátia ellenben a lókultusz hagyományozója” (89).

HAJDÚ PÉTER könyvének az ugor korról szóló fejtegetését azért ismerttettem ilyen részletesen, mert ezzel kívántam igazolni azt, hogy a könyv szerzője a nyelvtörténet, a néprajz, az embertan, a régészet, az ókori történelem hiteles, olykor írásban is rendelkezésre álló anyaga és részeredményei alapján olyan összefoglaló megállapításokat tesz, melyek mindig tartalmaznak eredeti új vonásokat is. Ezért helyes azt mondanunk erről a műről, hogy modern szempontú tudományos szintézis, a nagyközönség számára is élvezetes formában. Hozzá kell még ehhez fűznünk azt is, hogy a szerző az említett tudományágakat mély és sokirányú clemzéseivel az őstörténet problémáinak megoldásában mindig maximális vallomásra szorítja, mégpedig minden tudományágat éppen ott, ahol annak szava dönten esik a latba. Ugyanakkor azonban arra is gondja van, hogy a nyelvi, a néprajzi, az embertani, a régészeti vagy egyéb tudományok tényeiből mások által levont helytelen következtetéseket megfelelő bírálatban részesítse, elvesse vagy kijavítsa, hogy így az őstörténetet a sűrűn veszélyeztetett kritikátlan föltevésektől vagy indokolatlan megállapításoktól megtisztítsa, és megbízható új összefoglalást nyújtson a nagyközönségnek is. Így pl. az uráli, az indoeurópai, az altáji és a jukagir nyelvek esetleges rokonságáról ezt mondja: „Távol állunk így még attól, hogy e nyelveknek az uráli nyelvekkel való rokonságát igazolni lehessen” (50); a finnugor nemzeti társadalom

jellegeről (atyajogú-e, anyajogú-e) a nyelvtudomány nem tud tájékoztatni bennünket (73); finnugor kori réntenyésztesről szó sem lehet; „Az etnológia és a régészet egybehangzó eredményei szerint ugyanis kétségsbe vonhatatlan tény, hogy a réntartás az aránylag újabban keletkezett állattartási formák közé tartozik” (66). — „Figyelembe veendő az is, hogy a réntenyésztes bizonyos helyeken és bizonyos mértékben a lótenyésztés hatására alakult” (66). Nem beszélhetünk finnugor kori földművelésről sem. „A legsúlyosabb érv a finnugor kor földművelése ellen az, hogy a föld megművelésében fontos munkaeszközök és munkafolyamatok nevei rokon nyelveinkben idegen eredetűek. A 'vetni, aratni, sarló, kapa' jelentésű szavak között egyetlen sincs olyan, amelyik a finnugor alapnyelv korából származna... Az nem valószínű, hogy szomszédaiak révén netalán megismerkedtek valamilyen gabonafélével, de annak termesztéséig nem jutottak el. Lényegesnek tartjuk emellett azért azt is, hogy a finnugor kor vége felé, a széttrajzás megindulásakor elődeink egyes csoportjai már kezdték elsajátítani a kapás földművelés kezdeti formáit. Erre azonban egyelőre legfeljebb az mutatna, hogy a szétválás utáni finn-permi korban már határozottabban bontakozik ki a termelésnek ez az ága” (71–2).

Külön is ki kell emelni a könyvnek *Finnugor nyelvek* c. rendkívül érdekes fejezetét, mely a preuráli korszaktól kezdve jellemzi az uráli-finnugor alapnyelvet, majd a belőle kiágazó többi alapnyelvet és az ezekből származó mai finnugor nyelvek közös, illetve egymástól különböző nyelvi sajátosságait, újításait. A fejezet végén levő alaki jellemzés folyományaképpen immár jól látjuk helyét a finnugor nyelveknek a többi más-más alaki sajátosságot hangsúlyozó nyelvcsaládok között, de a világ nyelvei közötti jelentőségéről is tájékoztat bennünket a szerző. Közben — igen helyesen — szigorú bírálatban részesíti azt a nacionalista-soviniszta ideológiát, „mely a finnugor és török, mandzsú-tunguz, koreai, japán rokonság bebizonyítatlan hipotézisére épült, ... s a pángermán fajelmélettel szemben egy másik, anti-germán, de ugyanolyan reakciós »pánturáni« fajelméletet terjesztett, s a »Dévénytól Tokióig« jelszó hangoztatásával nyíltan a fasizmus ideológiáját szolgálta. A népek egyenjogúságának marxi—lenini tétele azonban a nyelvek viszonylatában is érvényes” — mondja ki végső tanulságul a szerző (143–44), és nagyon találóan arra a következtetésre jut, hogy a fejletlen nyelvek is egyenrangúak potenciálisan a fejlett világnyelvekkel: nincsen joga senkinek sem egyiket a másik fölé helyezni még akkor sem, ha az egyik világnyelv, a másikat pedig csak néhány ezren beszélik; jöllehet a világnyelvek gyakorlati jelentősége kétségtelenül megvan.

Erre az elvi magaslatra viszi fel a szerző olvasóit ennek a fejezetnek a végén, s ha megállapítja is, hogy a finnugor nyelvek közül a magyart használják a legtöbben, tudjuk, hogy ez nekünk semmi kiváltságot nem jelent, hanem — úgy gondolom — inkább több kötelességet a tudomány művelésében és a közös nagy célokért való munkálkodásban.

A *Finnugor népek* című nagy fejezetben a legtöbb tért az obi-ugoroknak, ezután a balti finneknek és a szamojédoknak szenteli a szerző, ami teljesen indokolt, de emellett kellő mértékben ismerteti a többi finnugor nép történetét is, hiszen a nyelvtudomány szempontjából minden finnugor nép nyelvének megvan a maga jelentősége. Az obi-ugorokkal való beható foglalkozást az indokolja, hogy a magyar nyelvnek az obi-ugor nyelvek a legközelebbi rokonai, a magyarokról azonban természetesen nincsen szó, hiszen a könyv magyar nyelven a magyar olvasónak szól. A balti finnek a finnugorságnak a magyarság mellett másik jelentős része; a szamojédok viszont az őstörténet legrégibb szakasza és a finnugor nyelvek uráli korszaka szempontjából különösen fontosak, ennek ellenére a magyar közönség előtt kevésbé ismertek, bár HAJDÚ PÉTER a szamojédok megismertetéséért már eddig is sokat tett (Szamojéd népek és nyelvek Bp. 1949). Azt reméljük, hogy a szerzőnek ez a műve nemcsak a szamojédokról való ismereteket terjeszti el szélesebb körben, hanem a finnugor alapnyelvről való helyesebb nyelvtörténeti szemléletet is népszerűsíti.

Ami mármot az egyes finnugor népek történetét illeti, arról is azt mondhatjuk, hogy a lehető legsokoldalúbb megvilágításban részesül. Magunk előtt látjuk azt a földet, ahol finnugor nyelvrokaink éltek és élnek; társadalmuk fejlődését, szokásaikat, életmódjukat, anyagi kultúrájukat, népművészetüket, népköltészetüket s.b. Múltjukat — kivétel nélkül valamennyiét — a kizsákmányolás és az elnyomás árnyékolta be. Ezzel szemben ma a Szovjetunióban élő kis finnugor népek a szovjet alkotmány szellemében szabadon fejlődnek: közülük több fejlett mezőgazdaságot és ipart folytat, de akik halásznak-vadásznak vagy állattartásból élnek, azok is modern termelést folytatnak. Iskoláik, irodalmi nyelvük, hírlapjaik, könyveik, tudósai és művészeik, neves költők és írók is vannak. Mindezekről HAJDÚ PÉTER gazdag és friss forrásanyagra támaszkodva tájékoztat bennünket.

A könyvet a finnugorság kutatásának története és gazdag irodalomjegyzék zárja le, ebben a finn szépirodalom legfontosabb magyar nyelvű fordításait is megtaláljuk.

A szép magyar nyelven megírt, gazdagon illusztrált, ízlésesen kiállított könyv nagy nyeresége nemcsak a komoly igényű ismeretterjesztésnek, hanem a szakirodalomnak is, és benne a magyar szakos egyetemi hallgatók ideális tankönyvhöz, a már működő magyar szakos tanárok pedig egyszerű szakmunkához jutottak.

NYÍRI ANTAL

Fekete Lajos—Káldy-Nagy Gyula: Budai török számadáskönyvek. 1550—1580

Bp. 1962. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.

A török hódoltság történeti népeletének vizsgálata, forrásainak közzététele az utóbbi időkben Fekete Lajos professzornak és tanszéki munkatársának, Káldy-Nagy Gyulának érdeméből valósággal újjászületést éli. Mi itt a következőkben főleg a Szegedre, Délvidékre vonatkozó jelentős eredményeket emeljük ki.

Fekete Lajos nemzetközi viszonylatban is jelentős írástörténeti publikációja (*Die Siäqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. I—II. Bp. 1955*) számos eddig ismeretlen, hazánkra vonatkozó forrással ismertetett meg bennünket. Velics Antal és Kammerer Ernő emlékeztetes kiadványa (Magyarországi török kincstári defterek I—II, Budapest, 1886, 1890) és Takáts Sándor forrásértékű tanulmányai óta alig volt a hódoltsági magyar társadalmat, népeletet érdeklő ekkora tudományos esemény.

Káldy-Nagy Gyula kitűnő gondozásában megjelent dunántúli és alföldi névanyag település és gazdaságtörténetünknek számos problémáját helyezi új megvilágításba. A szegedi táj múltja szempontjából kiemelkedik: *Two Sultanic Hâss Estates in Hungary during the XVIth and XVIIth Centuries. Acta Orient. Hung. 1961. A Szeged környéki szultáni házbirtokok mezőgazdasági termelése a XVII. század második felében. Agrártörténeti Szemle 1961. Közléseinek tudomásunk szerint még közeli folytatása lesz.*

Mint ismeretes, Szegedet, a szegedi tájat illetőleg az a helyzet, hogy a város hódoltsági levéltára a XVIII. század elején megsemmisült. Így aztán minden olyan újabb forrásanyagunk örülhetünk, amely társadalomtörténeti és néprajzi szempontból az 1522. évi tizedjegyzék szegedi magyarságát a XVIII. századdal összeköti. Fekete és Káldy-Nagy közléseiből a folytonosság cáfolhatatlanul kitűnik, teljesebbé válik, ami egyúttal a szegedi népelet számos archaikus, középkorig visszaívelő vonását is megmagyarázza.

A címben jelzett közös munka budai török számadáskönyveket tartalmaz, amelyekből gazdag művelődéstörténeti, gazdasági és néprajzi tanulság meríthető. Kitűnő Fekete Lajosnak a vámnaplókról, Káldy-Nagynak pedig a pénztári naplókról írt összefoglaló tanulmánya. Nagy figyelmet érdemel az itt felhalmozott török szóanyag, amely sürgősen parancsolja hódoltsági török jövevényszavainkról, egyáltalán az akkori népeletről való eddigi ismereteink kiadós revízióját. Új képet nyerünk belőlük a szállítási, táplálkozási, viseleti kultúráról, ergológiairol egyaránt.

A német változatban is megjelent mű néprajzi szakirodalmunknak is jelentős nyeresége. Kívánjuk a nagyérdemű, nemzetközi szakkörökben is megbecsült szerzőknek, hogy munkásságukat számos esedékes kiadvány megjelenésével tegyék még emlékezetesebbé. A könyv megjelenése Akadémiánk céltudatos tudománypolitikáját, de az Akadémiai Kiadó gondosságát is dicséri.

BÁLINT SÁNDOR

Papp László: Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika

Bp. 1963. Akadémiai Kiadó.

A történeti nyelvjáráskutatás igen sok nehézséggel küszködik. Ha összehasonlítjuk a mai és a régi magyar nyelvjárások vizsgálatának lehetőségeit, meglepődünk, mennyivel könnyebb a dolga, mennyivel biztosabban mozoghat a mai, mint a történeti dialektológia szaktudósa.

PAPP LÁSZLÓ könyve bevezetésében e nehézségeket így jellemzi: „A történeti nyelvjáráskutatás nem operálhat egységes szempont szerint, előre gondosan megtervezett kérdőív alapján összegyűjtött anyaggal. Nincs módjában tetszőleges terjedelmű s még tartalmilag is azonos témakörben mozgó magnetofon-felvételekkel szövegeket összehozni a nyelvterület vizsgálandó pontjairól. Azzal kell megelégednie, amit a történelem viharai meghagytak s ebből is azzal, amit lokalizálni lehet.” (i. m. 9). E problémák arra ösztönzik a könyv íróját, hogy olyan

módszert dolgozzon ki nyelvjárástörténeti kutatómunkája során, amely alkalmas a források terjedelmi, tartalmi és műfaji különbségeit áthidalni. Ez az eljárás a statisztikai módszer.

A könyv a keleti magyar nyelvjárások *i*-zésének XVI. századi állapotát vizsgálja a statisztikai módszer segítségével. 400 különböző, levéltárakban gyűjtött XVI. századi iratot vizsgál meg. A szöveg összesen 230 000 szótag terjedelmű. A módszer újdonsága miatt a szerző már a bevezetésben tájékoztatja olvasóit annak problémáiról — hasznos itt az idevágó irodalom rövid áttekintése —, de egy külön fejezetet is szentel vizsgálódási eljárásának részletes taglalására könyve befejező részében. Itt összegezi majd munkája eredményeit.

Maga a tanulmány négy fő fejezetre oszlik. Első része „Az *i*-zés belső nyelvi kérdései” címmel a feldolgozott iratanyag zárt *é*-vel szembeni *i*-ző elemeit veszi számba a következő csoportosításban: 1. a tömorfémák első szótagjában, 2. a tömorfémák nem első szótagjában, 3. a szuffixumok előtt, 4. a szuffixumokban. A második rész az *i*-zés földrajzi, a harmadik pedig társadalmi kérdéseit vizsgálja, végül a már említett zárófejezet leszűri és általánosítja az alkalmazott módszer eredményeit.

A könyvet két hasznos mutató fejezi be, a feldolgozott iratokat egyik sorszám, a másik keltezés szerint veszi sorba.

A könyv a szerzőnek a Magyar Tudományos Akadémia 1961. évi pályázatán első díjat nyert pályamunkájából készült. Kitűnik új módszerének egzaktságával, de számításainak eredményeit, a száraz számadatokat feloldja, éllettel telíti, érthetővé, olvashatóvá változtatja.

A mű megjelenése a történeti nyelvjáráskutatás jelentős eseménye.

VELCSOV MÁRTONNÉ

Márton Gyula: A borsavölgyi nyelvjárás igetövei és igealakjai

Nyelvtudományi Értekezések 32. sz. Budapest 1962, Akadémiai Kiadó.

A szerző a KOLOZS tartományhoz tartozó BORSÁVÖLGY magyar nyelvjárása igetöveinek és igealakjainak tanulmányozására és leírására vállalkozott ebben a tanulmányában. Az anyag 11 faluban történt gyűjtőmunka eredményeként vált feldolgozhatóvá, de a „KISÉSKÜLLÖN gyűjtött anyag nagy része... sajnálatos körülmények folytán elkallódott.” (3) A rákérdezéssel és megfigyelés útján gyűjtött adatok eredetileg mintegy 40 igető viselkedésével voltak kapcsolatosak, de a dolgozatban mégis 73 ige ragozásával ismerkedhetünk meg, mivel GÁLFY MÓZES, aki a kalotaszegi és borsavölgyi gyűjtésben munkatárs volt, és akinek „A kidei népnyelv igetövei, igealakjai és igeeképzői” című dolgozata jelentős részben szintén elkallódott, a szerző rendelkezésére bocsátotta saját kidei anyagát. Ilyenformán érthető, hogy a feldolgozott adatok legnagyobb része KIDÉBől származik.

„Az igetövek” című fejezetben a szerző a következő szempontok szerint alkotja meg az igetövek felosztását: A) Többalakú változatlan igetövek (*áll*, *csinál* stb., összesen 21); B) Többalakú változó igetövek — 1. Hangzónyújtó tövek (*ad*, *esik* stb., összesen 16); 2. Hangzótolldó és hangzóvesztő tövek (*csépel*, *fürdik* stb., összesen 13); 3. V-tövű igék (*nő*, *hív* stb., összesen 22); végül közli a *van* ige ragozását. Figyelemre méltó, hogy a közölt nyelvjárási anyag hangtani szempontból nem egészen egyöntetű, minthogy pl. az *i*-ző szavakban több esetben ejtenek *é*-t is (pl. *beszélek* — *beszilek*). E helyzet — a szerző szerint — „a köznyelv egyre erősödő hatásának eredményeképp alakult ki”. (6) Persze, fölvethető a kérdés úgy is, hogy elismerjük, hogy a hangtani törvényszerűségek nem kivétel nélküli érvényességgel nyilvánulnak meg, s így már a „kivételes” formákat is szabályszerűeknek tekinthetjük. Ugyanez vonatkozhatnék (mutatis mutandis) a hangzónyújtó töveknél a két fő típus (pl. *ad* — *ád*) szembeötlő váltakozásának magyarázatára is. A legérdekesebb és — problematikus volta miatt — a legtanulságosabb a „hangzótolldó-hangzóvesztő” igetövek viselkedésének vizsgálata, hiszen itt mindenütt „rég” és „új” formák élnek együtt (pl. *ferdek* — *fürdök*), és így a nyelvjárási adatok következetesen „leíró” szempontú értelmezése elkerülhetetlenül ellentmondásokhoz vezet. Így történik pl. a *ferdek* — *fürdök* elemzésakor a *csonka tő* — *teljes tő* megkülönböztetése, holott nyilvánvaló, hogy leíró szempontból a *-k* előtti magánhangzó mindkét esetben a személyraghoz tartozik, s ezért mindkét *tő* *csonka*. Úgy látszik, még a nyelvi jelenségek legtisztább leírásánál sem lehet kikerülni, sem megkerülni a nyelv alapvetően történeti, változó jellegét. Hasonlóképpen a *hív* ige ragozásánál mutatkozó kétszág (*hivu* — *hiju*) is arra figyelmeztet, hogy mind a *v*, mind a *j* — inetimológikus hátustöltő történeti szempontból, attól függetlenül, hogy *v* tövű igeként tartjuk számon leíró rendszerezéseinkben.

Az igealakok szerepét a szerző igen gazdag anyagon, az általa gyűjtött példamondatok segítségével szemlélteti. Feltűnő a nyelvjárásban a határozói igenév (*adva, menve* stb.) széles körű használata olyan összefüggésben is, amely a köznyelvtől idegen (pl. ... *nem vót férhez memve soha. Tizenháromba vótam lépve...* stb.). Kíváncos volna, hogy a szerző mondat-tani szempontból is tipizálja példáit, hiszen így jobban kitűnnék ezen szóalakok előfordulásainak törvényszerűsége. Megkönnyítené ezt a munkát a nyelvjárási szövegek fonetikus átírásának „szelídítése” is, mert nyilvánvaló, hogy a fizikailag kényszerű hangváltozások (pl. *memve*) jelölése zavaró, és éppen ezért elhanyagolható.

BODNÁR FERENC